İNSAN VE EĞİTİMİ

MEVLÂNA ÜZERİNE BİR DENEME

Doç. Dr. MUSTAFA ERGÜN

OCAK yayınları

OCAK YAYINLARI
Ankara Şubat 1993
1. Baskı
ISBN : 975 – 422 – 021 – 2

OCAK YAYINLARI
Büro : Necatibey Cad. 18/12 Sıhhiye / ANKARA
Merkez : Hacıbayram Cad. No:21 Ulus / ANKARA
Tel : 230 13 69 Fax: 229 67 94

Dizgi, Montaj, Baskı : Alıç Okul Yayınları Matbaacılık Tic. San. A.Ş.
Hanımeli Sok. 20/22 Sıhhiye / ANKARA
Tel : 231 39 39 – 341 42 52 – 229 64 27

Kütüphane kataloglaması için

Ergün, Mustafa
İnsan ve Eğitimi – Mevlâna Üzerine Bir Deneme

1. Mevlâna
2. Eğitim Tarihi
3. Eğitim Felsefesi
4. İslâm

İÇİNDEKİLER

İçindekiler 5
Önsöz 7
Dipnotlar hakkında açıklama 9

MEVLÂNA'NIN HAYATI VE ESERLERİ 10
1. İNSAN 19
1.1. İnsanın yaratılışı 19
1.2. İnsanın unsurları 32
1.2.1. İnsanın maddî tarafı ağır basan yönleri 32
1.2.1.1. Beden 32
1.2.1.2. Nefis 43
1.2.1.2.1. Nefis nedir ve çeşitleri 43
1.2.1.2.2. İnsanı kötülüğe sevkeden nefis huyları 48
1.2.1.2.3. Nefis ile aklın ilişkileri ve nefisten kurtulmak 57
1.2.1.3. Duyumlar ve duygular 62
1.2.1.3.1. Duyu organları 62
1.2.1.3.2. Duyumlar ve duygular 76
1.2.2. İnsanın manevî tarafı ağır basan yönleri 88
1.2.2.1. İnsan bedeninde gömülü olan define 88
1.2.2.2. Can ve ruh 95
1.2.2.4. Akıl 105
1.2.2.4.1. Aklın değeri ve gücü 125
1.2.2.4.2. Akıl ve nefis 125
1.2.2.4.3. Aklın zayıf noktaları ve sınırları 132
1.2.2.4.4. Tüm akıl ve aklın yatmadığı alan 137
1.2.2.4.5. Aklın âciz kaldığı alan: aşk 147

2. İNSANIN ÜSTÜN ÖZELLİKLERİ VE ÜRÜNLERİ **161**
2.1. Düşünce 161
2.1.1. Düşüncenin mahiyeti ve kaynağı 161
2.1.2. Düşünemediklerimiz 170
2.1.3. Düşüncenin özellikleri 178
2.2. Dil 185
2.2.1. Dilin mahiyeti 185
2.2.2. İsimlerin ve kavramların meydana gelmesi 193
2.2.3. Dilin gücü ve güçsüzlüğü 197

2.3. Bilgi 209
2.3.1. Bilginin ilâhî temelleri 209
2.3.2. Dünya bilgisi ve din bilgisi 218
2.3.3. Bilgisizlik ve bilginin gücü 231
2.4. Sevgi 242
2.4.1. Sevgi ve aşk nedir? 242
2.4.2. Aşkın gücü ve âşıkın hali 252
2.4.3. Akıl, din ve aşk 262

3. İNSANIN EĞİTİMİ 267
3.1. Eğitimin ilâhî temeli 267
3.2. Eğitimin gerekliliği ve amacı 276
3.3. Eğitime etki eden faktörler 291
3.3.1. Katılım (fert insanların yaratılışındaki farklılıklar) 292
3.3.2. Yetenek ve yatkınlık 295
3.3.3. Gelişme ve olgunlaşma 297
3.3.4. Eğitim tekniği 300
3.4. Eğitimin gücü 314

KAYNAKLAR 322

ÖNSÖZ

Toplumların insan yetiştirme biçimlerinin tarihî olarak incelemesini yapan eğitim tarihi araştırmalarında, sadece eğitim kurumlarının açılış, kapanış, ders programları ve ordaki faaliyetlerin dışardan, üstünkörü bir tasvirini vermek, gerçeğin anlaşılmasına yetmez. O zamanın, o mekânın, o toplumun insan anlayışına, insanı nereye götürmek istediğine ve ihtiyaçlarına da bakmak gerekir.

Uzun zamandır devam eden eğitim tarihi araştırmalarımızda, Türk Eğitim Tarihi'nin büyük bir dönemini kapsayan medrese-tekke döneminin sadece kurumsal ve tasvirî bir incelenmesinin yapıldığını gördük. Oysa bu kurumların ders programlarının ötesinde ders kitaplarına, sınıflardaki derslere, hocaların ve öğrencilerin kafalarına ve gönüllerine de girilmesi gerektiğini hissettik ve bize bu imkânı sağlayacak bir açık kapı aramaya başladık. Sonunda, bizi bu kapıya götürecek ışığı Mevlâna'da gördük, onu takip ettik.

Aşağı yukarı 8 – 9. yüzyıldan zamanımıza kadar insanlarımızın ve eğitim kurumlarımızın içindeki nefese katılıp onun en öz, en temiz kısmını, toplumumuzun ve insanımızın hayat kaynağını, insan anlayışını yakalamamızda Mevlâna ışığını izleyerek o gerçeklik denizine gitmemizin çeşitli pratik sebepleri vardı. Bunlar, kısaca şöyle özetlenebilir:

Meviâna, Türk Eğitim Tarihinin iki temel kurumu olan medrese ve tekke hayatının içinde yetişmiş, içinde faaliyet göstermiş ve dolayısıyla bunları çok iyi biliyor ve tanıyordu. Onun bu iki kurumu değerlendirmelerine büyük bir önem verdik. Meviâna'nın bütün hayatı yetişme ve insan yetiştirme, insanlara gerçeği açıklama çalışmalarıyla geçmişti. O, hem medresede yaptığı öğretim faaliyetleri sırasında müderrisliğin en güzel örneğini vermiş hem de İslâm tasavvufunun zirvelerinden biri olmuştur. Meviâna, bizim insanımızdır; gerçi yazıp söylediklerinin büyük bir kısmı Farsçadır ama, o Arapça, Türkçe ve hattâ Rumca gazeller bile söyleyerek o zamanki Anadolu insanlarının hepsine hitap etmiştir. Kaldı ki, ona göre esas olan anlamdır, diller sadece bir kabuktur. Mevlâna'yı tercih etmemizin bir başka nedeni, 7 ciltlik Divan-ı Kebir'i, 6 ciltlik Mesnevi'si, Rubaileri, Vaazlar ve Mektupları ile yaşadığı dönemi ve anlattığı gerçeği bize ayrıntılı ve tam olarak anlatmasıdır. Öte yandan bu eserlerin hepsinin Türkçeye defalarca çevrilmiş ve basılmış nüshalarının kişi ve devlet kütüphanelerinde, insanlarımızın kolayca ulaşabileceği yerlerde olması da bir etken olmuştur.

İnsanımızın yüzyıllar boyunca inandığı gerçeğin en temiz, en yüce şeklini Mevlâna'da gördük. O, bütün hayatı boyunca hep öğretmenlik ve öğrencilik faaliyetinde bulundu. Uzun aramaları sonunda bulduğu Allah'ın gerçeklik denizinin sırlarını – bu sırrı bulup bunun hoşluğu içinde suskun bir hayat yaşayan diğer erenlerden farklı olarak – devamlı ve bütün anlatım yollarını kullanarak bize aktar-

maya çalıştı. Bu arada kendi çoşup köpürmelerinden, kendi yazıp söylediklerinden koca bir Mevlâna denizi meydana getirdi. Biz, o denizi gördük, ona ulaştık ama tam içine giremedik. İtiraf edelim ki, o denizin içinde dolaşacak kadar yüzme bilmiyoruz. Bizim faaliyetimiz, olsa olsa Meviâna denizinin kıyılarından yapılan bir tanıtımdır. Bu nedenle eserimize "Mevlâna Üzerine Bir Deneme" alt – başlığını verdik; daha doğrudan ve iddialı bir adlandırmaya cesaret edemedik.

Öte yandan, Mevlâna üzerine gerek Türkçe gerek yabancı dillerde çok sayıda araştırmaları okuduk ve değerlendirdik. Ancak çalışmanın kaleme alınması sırasında, çok mecbur olmadıkça bunları kullanmama kararı verdik. Çünkü Mevlâna öylesine berrak ve kendisine has bir sistem idi ki, buna bir şey katmama, bu formülü bozmama, bu suyu bulandırmamanın daha iyi olacağını düşündük. Doğrudan Mevlâna'yı dipnot gösterdik, doğrudan ona ulaşasınız istedik. Bunun dışında, çalışmanın kaynakları olarak yol göstericimiz – Mevlâna'nın kendisinde olduğu gibi – Kur'ân–ı Kerim ve Peygamberimizin bazı hadisleri olmuştur ve bunlar zikredilmiştir.

Mevlâna, kendisine dâima Kur'ân–ı ve Hz. Muhammed'in hadislerini rehber edinen büyük bir İslâm düşünürüdür. O, büyük bir vecd içine girip sık sık Tanrı'nın gerçeklik denizine karışmakta, ama toprak bedeni onu gene bu dünyaya getirmektedir. O, gene Hz. Muhammed'in yolundan, Kur'ân'ın ışığıyla o denize ulaşmakta, ama çok geçmeden gene perdeli evrene dönmektedir. O, Allah'ın gerçeklik denizinde bütün zıtların belli bir işe yaradığını, bu nedenle evrendeki herşeye karşı hoşgörülü olmak gerektiğini, bu hoşgörülü bakışın özellikle değişik din, ırk ve cinsiyetteki insanlara karşı gösterilmesi gerektiğini bildiriyordu. Onun insan değerlendirmesi kesinlikle şekillerde değil, içteki anlamlar üzerinde olmaktadır. İnsan yetiştirirken de söz ve hareketlerin dış şekillerine değil, bunların içte yer etmesine, özgün olarak içten kaynayıp coşmasına önem vermiştir.

Bu çalışma, eğitim tarihimizin çok uzun bir döneminde etkili olan insan anlayışı ve insanın eğitimi üzerindeki temel fikirleri, en gür ve temiz bir kaynaktan verme denemesidir. İlerde, eğitim tarihimizdeki diğer insan ve eğitim anlayışlarını da bir bir tanıtmak şu andaki ideallerimizdendir.

Buradaki insan ve eğitim anlayışının günümüzde de tam olarak değerlendirilmesi ve yaşanması dileğiyle...

Eserin baskıya hazırlanmasında emeğini esirgemeyen Ocak Yayınları yöneticisi Bahattin Ergezer'e teşekkür ederim.

Malatya, 1991
Mustafa Ergün

DİPNOTLAR HAKKINDA AÇIKLAMA

Bu eserin kaynakları dipnotlar şeklinde gösterilirken, Meviâna'nın eserleri, sadece eser adı olarak gösterilmiştir. Bu eserlerin birçok tercüme ve baskıları olduğu için, kaynakların hangi tercüme ve baskıları işaret ettiği aşağıda belirtilmiştir. Mesnevi'lerde kesme işaretinden önceki rakam kitabın cilt numarasını, daha sonrakiler ise beyit numaralarını gösterir. Divanlarda ise, parantez içinde gösterilenler gene beyit numaralarıdır. Kur'ân-ı Kerim'de ise sayılar, sûre ve âyet numaralarını göstermektedir.

MESNEVİ : Mesnevi'nin Abdülbaki Gölpınarlı tarafından tercüme ve şerhediler Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı yayınları arasında 1985 tarihinde ikici baskıları yapılan nüshaları esas alınmıştır.

DİVAN-I KEBİR : Divan-ı Kebir'in Abdülbaki Gölpınarlı tarafından tercüme edilen ve ilk beş cildi 1957 – 1960 tarihleri arasında Remzi Kitabevi (İstanbul) tarafından yayınlanan nüshaları, cilt numaraları açıkça yazılarak, sayfa ve beyit numaraları verilmiştir.

DİVAN(1) ve DİVAN (2) : Divan-ı Kebir'in Abdülbaki Gölpınarlı tarafından tercüme edilen 6. ve 7. ciltleri böyle gösterilmiştir. Çünkü bunlar yayınlanırken "Divan" adı ile yayınlanmış; 6. ve 7. cilt oldukları önsözlerinde belirtilmiştir.

FÎHİ MÂFİH : Bu eserin Meliha Ülker Tarıkâhya (Ambarcıoğlu) tarafından tercüme edilen ve Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı yayını olarak çıkan (İstanbul, 1985) baskısı kullanılmıştır.

MEVLÂNA'NIN RUBAİLERİ : Rubailerin M. Nuri Gençosman tarafından tercüme edilen ve MEGSB yayını olarak çıkan (İstanbul, 1986) baskısından sayfa ve rubai numarası olarak kaynak gösterilmiştir.

MACALİS-İ SAB-A : Abdülbaki Gölpınarlı'nın tercüme ettiği ve Konya Turizm Derneği'nin yayınlandığı (Konya 1965) eser esas alınmıştır.

MEKTUPLAR : Mevlâna'nın Mektupları'nın Abdülbaki Gölpınarlı tarafından tercüme edilen ve İnkılâp ve Aka Kitabevlerinin yayınlandığı (İstanbul 1963) eserden dipnotlar gösterilmiştir.

MEVLÂNA'NIN HAYATI VE ESERLERİ

"Mevlâna" veya "Meviâna Celâleddin Rûmî" olarak bilinen büyük Türk düşünürü Celâleddin Muhammed, 30 Eylûl 1207'de Horasan yöresindeki Belh şehrinde doğmuştur. Babası, kendi çağının büyük mutasavvıflarından ve din bilginlerinden Bahaeddin Veled idi. Meviâna'nın daha önceki atalarının kimler olduğu hakkında, tarihî olarak doğrulananamayan bazı iddialar varsa da, bunlar üzerinde durmak gerekmez. Bahaeddin Veled, zamanında "Sultanü'l-ulemâ" (bilginlerin sultanı) lâkabıyla anılırdı; gerçekten de bu sıfata lâyık olabilecek bir şekilde dinî bilimler ve tasavvuf ehlinin hürmet duyduğu, yanından ayrılmadıkları bir kişi idi.

Meviâna'nın çocukluğu döneminde, babası bütün ailesini toplayarak Belh kentinden batıya doğru göçe başlıyor. Göçün neden ve ne zaman olduğu konusunda değişik görüşler vardır. Göçün, Moğolların Belh'e girmelerinden bir kaç sene önce olduğu açıktır. Moğolların Belh'i 1214 yılında kuşattığı, yakıp yıkıp herkesi kılıçtan geçirdiği düşünülerse, göçün aşağı yukarı 1212 yılında olduğu ortaya çıkar. Göçe neden olarak Bahaeddin Veled'in Fahreddin Râzî ile, onun felsefî görüşleri ile anlaşamaması ileri sürülür. Gerçi Bahaeddin Veled hemen bütün derslerinde felsefeciler aleyhine çok şiddetli ve çok heyecanlı şeyler söylüyor; bu da Belh şehrinin tanınmış filosofu Fahreddin Râzî ve onun felsefesine yakınlık duyan Harezmşah Sultanı Muhammed Tekiş'I kızdırıyordu. Vaazlarına "Ey Fahri Râzî, ey Harezmşah!." diye başlayan ve bazen harekete varan sözler söyleyen Bahaeddin Veled, halk arasında filosofa ve Sultan'a karşı bir hareketin gelişmesine neden oluyordu. Bu gelişmelerden rahatsız olan, ama gene de Bahaeddin Veled'e büyük saygı duyan Sultan, bir gün ona şöyle bir haber göndermiştir: "Şeyhimiz eğer Belh ülkesini kabul ederlerse, bugünden itibaren padişahlık da, ülkeler ve askerler de onun olsun. Bana da bir başka ülkeye gitmek için izin versin. Çünkü bir ülkede iki padişahın bulunması uygun değildir." Sultanın bu sözleri Bahaeddin Veled'i kamçılamış, zaten Moğolların vahşeti dolayısıyla da iyice huzursuz hale gelen, büyük göçlerin başladığı Ortaasya'da, bir de yönetcilerin bu şekilde olumsuz tavır almaları Bahaeddin Veled'in buradan göç kararı vermesine neden olmuştur. Harezmşah Sultanına, "Belh Sultanına selâm söyleyiniz. Bu dünyanın fani ülkeleri, hazineleri, tahtları padişahlara yarışır. Biz dervişiz, bize memleket ve saltanat münasip değildir. Biz gönül hoşluğu ile sefer edelim de, Sultan kendi uyrukları ve dostlarıyla başbaşa kalsın." diye cevap gönderdi. Harezm Sultanı, anlamlı mesajına daha anlamlı bir cevap almıştı. Halkın da bu göç kararını duyması, Belh'te büyük karışıklara neden oldu; Sultan'ın Bahaeddin Veled'i ziyaret ederek özür dilemesi de bu kararı değiştirmemişti.

Öyle görünüyor ki, Bahaeddin Veled'in göç kararı arkasında çok daha derin sebepler vardı ve Moğol ilerlemesine karşı, inanan insanları Batı'ya, selâmete sevketme anlamı da vardı. Zaten giderken söylediği, 'Moğol askerlerinin Horasan ülkesine ölüm saçacağı' şeklindeki sözleri de bu anlamı ifade ediyordu. Ailesi ve yakın müritleriyle yola çıkan Bahaeddin Veled, ilkönce Nişapur'da konakladı.

Celâleddin Muhammed'in eğitimini, Bahaeddin Veled'in dostu ve müritleri olan Semerkandlı Lala ve Tırmizli Seyyid Burhaneddin üzerlerine almışlar; dinî ve tasavvufî bilgiler alanında bu zeki çocuğu mükemmel olarak yetiştirmişlerdi. Öyle ki, göç kervanının Nişapur'da konaklaması sırasında yapılan ilmî sohbetlere katılan Celâleddin Muhammed burada oldukça temayüz etmiş ve Şeyh Ferideddin Attar. "Esrarnâme" adlı eserini ona hediye etmişti.

Bahaeddin Veled'in göç kervanı daha sonra Bağdad'a yöneldi. O sırada gerek Türkistan'dan gerekse İran'dan bir çok âlim ve zengin kişi Irak ve Anadolu'ya göç ediyorlardı. Bu nedenle şehir kapısında önlemler alınarak fazla kalabalıklar kontrollu olarak içeriye alınıyordu. Bağdad kapısında bu karvancıya da "Nereden gelip nereye gidiyorsunuz?" sorusu soruldu. "Tanrıdan geldik, Tanrıya gidiyoruz. Tanrıdan başka kimsede bizi durduracak kuvvet ve kudret yoktur" cevabı Halife'nin sarayına ulaştığında, bunun anlamı Şeyh Sühreverdi'ye soruldu. Şeyh, "Böyle bir cevabı verebilecek, böyle bir dil kullanabilecek tek kişi, Belh'li Bahaeddin Veled olabilir" dedi ve onu karşılamaya gitti. Şeyh Baha Veled'i kendi konağına davet etti, ama o, "Bilginlere medrese münasiptir" diyerek Mustansıriye Medresesinde konakladı (ancak bu medresenin öğretime açılması 1234 ve Bahaeddin Veled'in Bağdad'a gelişinin 1221 olduğu düşünülürse, kervanın başka bir medreseye inmesi gerekir). Baha Veled, Halife'nin gönderdiği hediyeleri kabul etmediği gibi, onun görüşme teklifini de geri çevirdi. Bağdad'da üç gün kalan kervan, oradan Mekke'ye gitti, haç törenlerini yaptıktan sonra Şam dolaylarına çıktı ve bir süre oralarda konakladı. Ancak kervanın hedefi Anadolu olduğu için, ilkönce Mengücek Beylerinin başkenti olan Erzincan'a çıkıldı. Bahaeddin Veled'in kervanı Erzincan'da dört yıl kaldı. Mengücek Beyi Fahreddin Behramşah ve eşinin büyük saygı ve yardımlarına rağmen Bahaeddin Veled Konya'ya gitmeye kararlı idi. Sivas, Kayseri, Niğde üzerinden Lârende (Karaman)'ye gitti. Lârende yöneticisi Emir Musa, kervanı kent dışında karşıladı ve sarayına davet etti. Ancak Baha Veled bunu da reddederek kendisinin sadece medreseye inebileceğini belirtti. Burada kısa sürede Bahaeddin Veled için bir medrese yaptırıldı ve aile yedi yıl burada kaldı.

Celâleddin Muhammed burada babasından ve onun yanında seyahat eden âlimlerden ders almaya devam etti. Hocası Şerafeddin Lala'nın kızı Gevher Hatun ile evlendi; Sultan Veled ve Alâaddin Çelebi adlı çocukları burada doğdu.

O sırada Selçuklu tahtında oturan Alâaddin Keykubat, sûfilere büyük bir hürmet duyuyor ve onları Konya'ya toplamak istiyordu. Bu nedenle Lârende'de bilgi ve ışık saçmakta olan Bahaeddin Veled'i de Konya'ya davet etti. Baha Veled burada da padişahın saray davetini kabul etmedi ve Altunba (Altûn-Aba, Altunpa, Pembe Füruşan, İplikçi medresesi adlarını da almıştır) Medresesine indi. Bu medresede daha bir çok göçmen bilgin ve medrese öğrencileri de kalıyorlardı. Kısa sürede Konya'nın ileri gelenleri Bahaeddin Veled'in müritleri olmaya başladılar. Bunlardan Lala Emir Bedreddin Gühertaş, onun adına bir medrese yaptırdı ve

aile o medreseye taşındı.

Bahaeddin Veled, kısa bir süre sonra Konya'da öldü (ölüm tarihi 1231 veya 1234'tür). Celâleddin Muhammed, bir süre Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tırmizî ile sohbet etti. Bu, onun ruhunun olgunlaşmasında büyük rol oynadı. Tasavvufu ondan öğrendi, onun gözetiminde halvetler çıkarttı. Seyyid Burhaneddin, onun olgunlaştığından emin olduktan sonra, "zahir ilimleri" de öğrenmesi için onu Halep'e gönderdi. Celâleddin Muhammed - Moğol baskısı nedeniyle Halep, Şam gibi büyük İslâm şehirlerine yerleşmiş olan ûlemadan - zahirî islâmî ilimleri de öğrenmeye başladı. İki yıl Halep'te kaldıktan sonra Şam'a geçti. Onun Şam'da dört veya yedi yıl kaldığı rivayet edilmektedir.

Şam'da Mukaddemiye Medresesine yerleşen, Muhyiddin-i Arabî'den de ders alan Celâleddin, orada - sonradan Şems-i Tebrizî olduğunu anladığı bir yabancının, elini öpüp "Ey dünya sarrafı Meviâna, beni anla!.." diyen esrarengiz sözleri üzerine geri Konya'ya döndü. Dönüşte Kayseri'ye uğrayarak, kendisini buradan Halep'e uğurlamış olan Şeyhi Seyyid Burhaneddin'i de alarak Konya'ya getirdi. Gene onun tasavvuf öğretisine girdi; halvetler çıkarmaya, riyâzet oruçları tutmaya başladı.

Bu eğitim dokuz yıl devam etti. Seyyid Burhaneddin'in sevdiği, örnek aldığı kişi, Gazneli Hâkim Senayî idi. Celâleddin Muhammed'e de böyle bir coşturucu gerekiyordu. Bu nedenle Şeyh, kendisinin yetiştirmesinden emin olduktan sonra "senin iç evreninin aynası, aydınlatıcısı, yakıcısı gelecektir" diyerek 1239 yılında Kayseri'ye gitti. Aşağı yukarı bir yıl içinde de öldü.

Şeyhini kaybettikten sonra Meviâna, beş yıl boyunca medresesinde ders verdi. Bazen din bazen tasavvuf bilimleri alanındaki bu derslere bir çok öğrenci katılıyordu. Halk ve öğrenciler onun bilgisine, konuşmasına, davranış ve hükümlerine meftun oluyor; derslerini ve meclislerini dolduruyordu.

Ancak bir gün Konya'ya Tebrizli Şems adlı bir derviş geldi. Mevlâna'nın adını ve ününü duymuş olan bu zat, kafasındaki pek çok soruların onun sahbetlerinde açıklığa kavuşacağını düşünerek buraya gelmiş ve bir hana yerleşmişti. Gerçekten Mevlâna ile karşılaşmaları ve dost olmaları da böyle bir sorunun açıklanması sırasında gerçekleşti. Bir gün sokakta veya mecliste, Mevlâna'ya "Bir müşkülüm var. Hz. Muhammed mi büyüktür, Beyazıd-ı Bestamî mi?" diye sordu. O da "Bu ne biçim soru, elbette Hz. Muhammed daha büyüktür" diye cevap verince, "Öyleyse niçin Hz. Muhammed 'Yarabbi, seni lâyık olduğun vechile bilemedik' derken Bayezıd 'Varlığımın her zerresinde Tanrı vardır' diyor?" diye gene bir soru sordu. Mevlâna da "Çünkü Hz. Muhammed her gün yeni yeni merhaleler kaydediyor ve her merhaleye geldiğinde evvelki bilgilerinin ne kadar basit olduğunu görüyordu. Bayezıd-ı Bestamî ise ulaştığı ilk merhalenin sarhoşluğuna kapıldı, kendinden geçti ve ondan böyle söylüyor" diye cevap verdi. Bu konuşmalar Mevlâna ile Şems arasındaki büyük dostluğu başlattı. İkisi birden halvete çekildiler, uzun sü-

re halvetten çıkmadılar ve daha sonra da Mevlâna, dinî bilimler öğretimini tamamen terketti. Tebrizli Şems'i bir üstad, bir şeyh olarak kabul etti; onun hizmetine girdi.

Mevlâna'nın namazı, vaazı, medrese derslerini bırakarak sadece Şems ile yaptığı sohbetlerle meşgul olması, uzun süreler devam eden oruçlar, bazen sabahlara kadar kılınan namazlar, bazen semalar yapması halk arasında dedikodulara neden oldu. Onun sadece Şems ile meşgul olması, müridleri arasında bile bir muhalif grubun oluşmasına neden olmuştu. Ancak her şeye rağmen, Mevlâna ile Şems, sürekli olarak birbirlerine iltifatlar ederek anlamlar evreninde seyahatlerini sürdürüyorlardı. Onlar birbirlerinin ruhunu açmada, kendi iç evrenlerinin büyüklüğünü keşfetmede birbirleri ile yarışırken, dışardaki halk da Şems'in bir büyücü olduğunu, Mevlâna'yı kitaptan, sünnetten, namazdan, dersten, halktan uzaklaştırdığını söyleyerek kıskançlıklarını yaygınlaştırıyorlardı.

Bu muhalefet karşısında Tebrizli Şems, Mevlâna ile 16 ay devam eden yoğun sohbetlerden sonra, 1246 yılında ansızın kayboldu. Şems ile buluşması, Mevlâna'nın içindeki aşk ateşini yakmıştı, bu ayrılık ise buluşmadan daha etkili bir eğitim görevi görmüş, içindeki aşk ateşi giderek büyümüş, kendi iç varlığının daha derinlerine gitme imkânı vermiştir. "Divan-ı Kebir" adlı yedi ciltlik eserini meydana getiren gazellerin büyük bir çoğunluğu bu ayrılığın, oradan doğan sevginin ve özlemin eseridir.

Mevlâna her yerde Şems'i arattı, Tebriz'e gitmiş olabileceği sözleri üzerine oraya mektuplar gönderdi, kendisi çeşitli defalar Şam'a gidip orada aradı ama bulamadı. Sonra bir gün Şems'in gene Şam'da görüldüğüne dair haberler geldi. Mevlâna Konya'dan Şam'daki Şems'e arka arkaya dört manzum mektup gönderdi. Üçüncü mektubuna cevap aldı, dördüncü mektubunu oğlu Sultan Veled ile gönderdi ve onu bulup Konya'ya birlikte gelmelerini istedi. Sultan Veled, Şems'i bulup Konya'da kendisine yapılan saygısızlıklar için özür diledi, bir daha saygısızlık yapılmayacağı sözü verdi ve babasının halini de anlatarak onu Konya'ya dönmeye razı etti. Dönüş kervanı 1247 yılında Konya'ya ulaştı. Başlangıçta şehrin ileri gelenleri dahil herkes Şems'i karşıladı, ona hürmet gösterdi.

Mevlâna, Şems'in Konya'da sürekli kalmasını temin için, onu, evlatlığı Kimya ile evlendirdi, ailesi içinde ona yer verdi. Ama kısa süre sonra Kimya'nın hastalanarak ölmesi, Şems ile Mevlâna'nın oğlu Alâaddin Çelebi arasındaki bir tartışma, dışarda zaten var olan karşı grubu daha da büyüttü ve şiddetlendirdi. Tekrar çirkin dedikodular çıktı. Konya halkı, din bilimlerinde bu kadar usta, fıkıh âlimi, müderris Mevlâna'larının namazı ve medreseyi bırakmalarına, kıyafetini, sarığını değiştirip rebap çalgısı eşliğinde sema' meclisi düzenlemesine, kendilerinin ulaşamayacağı anlamlardan bahsetmelerine kızıyor ve Mevlâna'nın kapısında durarak onun en yakın müritlerini bile içeri sokmaması, Mevlâna'ya inananlar arasında bile hayal kırıklığına neden oluyordu.

Tebrizli Şems, Şam'dan döndüğü aynı yılın sonlarına doğru gene kayboldu. Bu kaybolmayı, Konya'da bir muhalif grubun onu öldürdüğü ve cesedini de yok ettiği şeklinde izah edenler de vardır, bir daha iz belirtmemecesine Konya'dan gittiği şeklinde izah edenler de vardır. Mevlâna'nın onu arama gazelleri ve Şam'a bir kaç defa gitmesi birinci kaybolmaya da, ikinci kaybolmaya da bağlanır. Ama şurası açıktır ki, Tebrizli Şems bir daha Mevlâna ile görüşememiştir.

Bu kayıp da Mevlâna'da büyük coşkunluklara neden olmuş, beyaz sarığını çakırtıp duman rengi sarık ve siyah elbise giymeye başlamış, müridlerini etrafına toplayarak sema' ayinleriyle tasavvufî aşk toplantıları yapmaya devam etmiştir. Bu arada Konya'da sıkıldıkça sık sık da Şam'a giderek orada kısa ikametler yapmıştır.

Bu şekilde Şems'i aramalardan bir sonuç çıkmayınca, Mevlâna, temelli Konya'ya yerleşerek aşağı yukarı 23 yıl süren yeni bir uyarıcılık ve öğreticilik dönemine başlamıştır. Bütün insanları dostluğa, sevgiye, kardeşliğe, insanlığa çağırmıştır. Bu yeni öğreticilik ve aydınlatma dönemi, Mevlâna'nın en verimli dönemi olmuştur.

Bu dönemde Mevlâna'nın en büyük dostu Kuyumcu Selahaddin olmuştur. Selahaddin, eskiden Seyyid Burhaneddin Tırmizî'nin öğrenciliğini yapmış, kuyumcu çırağı olarak çalışmış, daha sonra da bir dükkan kiralayarak altın yaptırmaya başlamış idi. Ümmi olduğu iddia edilen bu temiz ve olgun kişi, Mevlâna tarafından Şeyh olarak seçildi. Müritlerin ona itaat etmeleri, ona uymaları ve takip etmeleri istendi. Ama bu istek de Konyalılar ve müritler tarafından hoş karşılanmadı. Şems hakkında çıkarılan dedikodular bu kez de Şeyh Selahaddin hakkında çıkarıldı. Hattâ Şeyh, ölümle bile tehdit edildi, ama Şeyhin mütevekkil tutumu, Mevlâna'nın onun hakkında gazeller söylemesi, onu her yerde övmesi, bu gibi kıskançlık ve eleştirileri yavaş yavaş azalttı.

Meviâna, ayrıca Şeyh'in kızı Fatma Hatun'u oğlu Sultan Veled'e alarak manevî yakınlığı akrabalık haline de dönüştürdü. Mevlâna'dan oldukça yaşlı, sakin, temkinli ve olgun bir kişi olan Şeyh Selahaddin, Meviâna'nın coşkusunun yatışmasında, durulmasında önemli bir rol oynadı.

Mevlâna ile Şeyh Selahaddin on yıl dostluk ettiler. 1258 kışında Şeyh uzun bir hastalıktan sonra vefat etti. Şeyhin cenazesi sazlar, nakkareler ve sema' ayinleriyle, büyük bir törenle kaldırıldı.

Şeyh Selahaddin zamanında gerek Şeyh'e gerek Mevlâna'ya en sadık kimselerden biri olan Ahi Türkoğlu Hüsameddin Çelebi, Mevlâna'nın yakın çevresinde sağlam bir yer alarak onun ölümsüz eserlerinin yazılmasını sağladı. Maddî esasta Mevlâna'nın yakın çevresinin işlerini çekip çeviren Çelebi Hüsameddin, Mevlâna'nın müridleri ve Konya halkı tarafından saygı ile karşılandı.

Çelebi Hüsameddin, Mevlâna'yı tekrar coşturdu, ancak bu kez coşkusu daha